

פרשת מטות - דברי משה לבני גד ולבני ראובן

הרב אלחנן סמט

ביקורת צודקת או תוצאת אי-הבנה? (ל"ב, א-יט)

אופיו של הסיפור ונושאו

פרק ל"ב בפרשת מטות מכיל סיפור מיוחד: סיפור שכמעט עד לסופו מורכב אך ורק מדיבורים. ב31- פסוקים מתוך 38 פסוקיו של הסיפור נמסרים דבריהם של נציגי השבטים ראובן וגד וכנגדם דבריו של משה, ורק בפסוק הראשון - המשמש כמצג - ובששת הפסוקים האחרונים של הסיפור (לג-לח)[1] ישנו תיאור מצב או תיאור עשייה.

נושא הסיפור הזה הוא המשא ומתן שניהלו נציגי שני השבטים עם משה, שבעקבותיו זכו בנחלתם בשטח הכיבוש של ממלכת סיחון. עיקרו של הסיפור, הן מבחינת הכמות והן מבחינת התוכן, אינו בעובדות היישוביות שתוארו בסופו - בנייתן של ערים אחדות בידי שבט גד ושבט ראובן - אלא בדברים שנאמרו במהלך המשא ומתן על ידי בני השבטים מחד ועל ידי משה מאידך. ארבע פעמים נושאים נציגי השבטים את דבריהם במהלך הסיפור, ודבריהם משתרעים על פני 13 פסוקים. כנגדם נושא משה את דבריו שלוש פעמים, והם משתרעים על פני 18 פסוקים.[2]

חלקו הראשון של המשא ומתן - והוא מחציתו הראשונה של הסיפור, בפסוקים א-יט - מתאפיין בדו-שיח מתוח ביותר בין משה לנציגי השבטים ובאי-הסכמה ביניהם. בפסוק כ - בראש המחצית השנייה - חלה התפנית: המתח מתפרק בבת אחת כשמתברר שמשה מקבל עקרונית את ההצעה שהציעו בפסוקים הקודמים באמרו: "אם תעשון את הדבר הזה, אם תחלצו לפני ה' למלחמה...". המשך המשא ומתן במחציתו השנייה של הסיפור הוא רגוע. הדוברים השונים חוזרים לכאורה זה על דברי זה מתוך הסכמה עקרונית, והתקדמות הסיפור (הנעשית עדיין תוך כדי מתיחות נסתרת) מתבטאת בשינויים הקטנים שבאותן החזרות.

בעיון זה נעסוק במחציתו הראשונה, המתוחה, של הסיפור.

הספק בהבנת הסיטואציה ומחלוקת המפרשים על כך

בני גד ובני ראובן שוטחים את בקשתם לפני משה:

אם מצאנו חן בעיניך יתן את הארץ הזאת לעבדיך לאחזה, אל תעברנו את הירדן. (במדבר ל"ב, ה')

על כך הם נענים בנאום ארוך ותקיף של משה (בפסוקים ו-טו), המאשימם בהשתמטות מלהשתתף עם אחיהם במלחמת כיבוש הארץ ומשווה אותם למרגלים שהניאו את לב בני ישראל מעבור אל הארץ:

והנה קמתם תחת אבתיכם, תרבות אנשים חטאים, לספות עוד על חרון אף ה' אל ישראל. (במדבר ל"ב, ד')

לדברי משה, בקשתם עלולה לגרום לתוצאות דומות לאלו של חטא המרגלים ואף לחמורות יותר (טו):
"ושחתם לכל העם הזה".

על נאום זה מגיבים שני השבטים בהתחייבות להיחלץ חושים לפני בני ישראל במלחמתם לכיבוש הארץ, וכתוצאה מדבריהם אלו פגה מיד המתיחות בינם לבין משה, והוא מקבל את הצעתם ומנסחה בתנאי כפול - "תנאי בני גד ובני ראובן".

מה פשר דבריו החריפים של משה בנאומו: האם האשמתו את בני גד ובני ראובן נובעת מחוסר הבנה של כוונתם, ולאחר שהללו הבהירו את כוונתם, שלא להשתמט מן המלחמה, נתבררה למשה טעותו, או שמא משה דווקא הבין היטב את כוונתם, ורק נאומו התקיף הוא ששינה את כוונתם הראשונה והביאם להציע את מה שהציעו בהמשך? התשובה לשאלה זו תלויה בפרשנות דברי שני השבטים בפסוק ה' "אל תעברנו את הירדן": האם כוונתם 'אל תעבירונו' - כלל, השאר אותנו כבר עתה כאן, בשטחי הכיבוש, או שמא 'אל תעבירונו' לעניין הנחלה בלבד.

נחלקו מפרשים בשאלה זו. מדברי הרמב"ן (ל"ב, ה' ד"ה ויבאו) נראה שסבר שהייתה זו אי-הבנה:

והנה משה חשד אותם כי יאמרו כן מפחד אנשי ארץ כנען, שאמרו בהם המרגלים ("ג, לא) 'לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו', ולכן אמר להם (- משה לבני השבטים) שאינם בוטחים בה', כאבותם, ויסף עוד להענישם כהם להניחם במדבר. ולכך ענו אותו: חלילה שנירא מהם, אבל נעבור חלוצים למלחמה ונהיה מהירים וראשונים לפני העם להילחם באויבי ה', כי לחמנו הם. [3]

בדברי ר"י אברבנאל מפורש שהייתה זאת אי-הבנה:

והנה בני גד ובני ראובן פחד קראם ורעדה מדברי משה רבנו עליו השלום, ורצו לומר לו שחוץ ממעלת תורתו [= 'במחילת כבודו'] לא הבין כוונתם. כי הם באמרו 'אל תעברנו את הירדן' לא כיוונו שלא ילכו שמה עם אחיהם, אלא לעניין הירושה אמרו כן, שלא יעבירם שמה להתנחל בארץ. ומפני כבודו ניגשו אליו (פסוק טז): "ויגשו אליו ויאמרו... ואנחנו נחלץ חֲשִׁים..." לומר באוזניו: אדוננו, לא הבנת דברינו וכוונתנו... אין אנחנו רוצים לשבת פה מעתה, אבל... נחלץ חושים... ונלך למלחמה עם אחינו.

בפירוש זה, שמשה הקדים להוכיח את שני השבטים מתוך שלא הבין את כוונתם, מתקשה מאוד ר' יצחק עראמה, בעל העקדה, בשער השמונים וחמישה בספרו:

יש לעורר ספק עצום על דבריו של משה רבנו עמהם, והוא: כי היה מהראוי שישאל להם בתחילה אם היה רצונם לעבור עמהם למלחמה אם לאו. ואם יאמרו לו מה שאמרוהו באחרונה, למה יחרפם על פניהם באמור להם כל אותן קנטורין וחירופין, ולא נתקרה דעתו עד ששלח יד לשונו באבותיהם (פסוק יד)... וכדומה, שבהשיבן דבר לאמר: 'גדרת צאן נבנה' וגו' 'ואנחנו נחלץ חֲשִׁים' וגו' שהתנחם מאוד על מה שהתריס כנגדם [על] לא פשעם ולא חטאתם, ומוטב שלא יעשה כן, כי לא אדם הוא להינחם. [4]

ועל כן הוא מסיק:

אמנם הנראה בזה הוא כי הנה משה אדוננו עליו השלום בעוצם חכמתו עמד על אימות כוונתם, ולבו לב חכם אשר לימינו, וירה חצים שנונים אל כל אשר יהיה בלבם ולא יחטיא... ומהנראה שכאשר חשב להם, כן היה בלבם. כי מתחילה לא היה בדעתם לעבור עמהם למלחמה. וזה מה שאמרו 'אל תעברנו את הירדן'. ועוד: כי לא נאמר (בפסוק טז) 'ויאמרו אליו בני גד ובני ראובן גדרת צאן' וגו' אלא 'ויגשו אליו ויאמרו' וגו'. דמשמע ששמעו דבריו [של משה] ונתיעצו עליהם, ואחר כך חזרו אליו עם התשובה ההיא.

שתי תפיסות מנוגדות של מטרת הסיפור

המחלוקת שלפנינו אינה רק מחלוקת פרשנים מקומית בביאורו של פסוק זה או אחר אלא מחלוקת בתפיסת כל מטרת הסיפור. לפי בעל העקדה מטרתו מובנת: משה רבנו, הרועה הנאמן, עומד בפרץ מול סכנה חדשה של התפוררות לאומית, סכנה המאיימת מחדש על ירושת הארץ. בדבריו התקיפים הוא מקדים רפואה למכה ומיישר את ההדורים עם שני השבטים הגורמים לאותה סכנה. אולם מהי מטרת סיפורנו לפי רמב"ן ור"י אברבנאל? אם אירעה אי-הבנה בין משה לבין שבטי ראובן וגד, מדוע מספרת לנו התורה על כך, ועוד באריכות כה רבה?

נדמה שלפי שיטתם של פרשנים אלה אין מנוס מן המסקנה הבאה: סיפור זה, כמו פרשת מי מריבה שקדמה לו, בא להדגים את חוסר ההבנה הקיים בין משה, מנהיגו של הדור שיצא ממצרים וכלה במדבר, לבין דור הנכנסים לארץ. משה רדוף בזיכרון חטא המרגלים, והוא רואה את צלו גם במעשיהם של בני הדור החדש העומד להיכנס לארץ. אולם בני דור זה אינם דומים כלל לאבותיהם. אדרבה: הם ששים אלי קרב ומוכנים בלב שלם להילחם ולכבוש את הארץ. אי-ההבנה הזו ממחישה את ה'קצר' הקיים בין משה לדור הנכנס לארץ, ובכך ניתן הסבר נוסף לצורך בהחלפת המנהיגות. [5]

נמצא כי לפנינו תפיסות ממש הפוכות של כוונת הסיפור, הן במה שנוגע להערכת התנהגותו של משה והן ביחס לזו של שני השבטים. מחלוקת קוטבית כזו מחייבת את המעיין בסיפור לקבוע עמדה נפשית ופרשנית כלפיו: האם לקרוא את הסיפור כסיפור ביקורתי כנגד משה או כסיפור הבא לשבח על עמדו בפרץ? האם הסיפור מבקר את בני גד ובני ראובן על בקשתם, או שמא הוא בא לספר בשבחם?

הבה ננסה לקרוא את הסיפור מראשיתו בניסיון להכריע בין שתי התפיסות הללו.

המצג של הסיפור (פסוק א)

מוזר הוא משפט הפתיחה של הסיפור, הכלול במצג שבפסוק א, בכך שהוא מקדים את המושא לראש המשפט, שלא כנהוג:

ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד, עצום מאד.

בדרך כלל מתחיל המשפט המקראי בפועל: 'זיהי לבני ראובן ולבני גד מקנה רב ועצום מאד', ולעתים יוקדם נושא המשפט: 'ולבני ראובן ולבני גד היה מקנה רב ועצום מאד'. מהי אפוא הסיבה להקדמת המושא בפתיחת סיפורנו?

ישנם סיפורים שהמילה הראשונה בהם נועדה לקבוע בתודעה הלשונית של הקורא או השומע את העניין המרכזי הנידון בהם. כזה הוא, לדוגמה, סיפור המתאווים לבשר, שעסקנו בו בעיוננו לפרשת בהעלותך. הוא פותח במילה היחידאית במקרא ('א, ד) "והאספסוף אשר בקרבנו..." ובכך הוא רומז כי השורש אס"פ בהקשריו השונים והמנוגדים הוא בעל חשיבות מרכזית בסיפור.

כך הדבר גם במקומנו: "המקנה" הוא עניין מרכזי בסיפור: הוא הבסיס לבקשתם של בני ראובן ובני גד והוא שקובע בעבורם את מקום התנחלותם בארץ, והוא ממשיך ונידון גם במשא ומתן המתנהל בינם לבין משה במחצית השנייה של הסיפור.

לעדרי הבהמות שאותם מגדל האדם ישנם כמה כינויים במקרא: לעתים הם מכונים "צאן" או "צאן ובקר", לעתים "בעיר" ולעתים "מקנה". הכינוי האחרון מדגיש את ההיבט הקנייני שבהם - את היותם רכוש לבעליהם. [6]

שש פעמים מוזכרת המילה 'מקנה' בסיפורנו בפי בני גד ובני ראובן או בהקשר אליהם: [7]

1. (א) ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד, עצום מאד.

2. (-) ויראו את ארץ... והנה המקום מקום מקנה .

3. (ד) הארץ... ארץ מקנה ...

4. (-) ולעבדיך מקנה .

5. (טז) גדרת צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו.

6. (כו) טפנו נשינו מקננו וכל בהמתנו יהיו שם בערי הגלעד.

בפי משה, לעומת זאת, אין מילה זו מצויה ולו פעם אחת. אף כשהוא חוזר על דבריהם הוא מקפיד על החלפת הכינוי:

דבריהם בפסוק טז

דברי משה בפסוק כד

גדרת צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו.

בנו לכם ערים לטפכם וגדרת לצנאכם.

בפירושו לפסוק טז העמיד אותנו רש"י, בעקבות מדרש תנחומא, על שינוי הסדר בין דבריהם לבין דברי משה:

חסים היו על ממונם יותר מבניהם ובנותיהם, שהקדימו מקניהם לטפם. אמר להם משה: לא כן, עשו העיקר עיקר והטפל טפל, בנו לכם תחילה ערים לטפכם ואחר כך גדרת לצנאכם.

אנו מוסיפים אפוא לדבריו שמשה שינה אף את המינוח: אין הוא אומר כפי שאמרו הם 'בנו לכם גדרות צאן למקניכם' אלא: "גדרת לצנאכם". הזכרת "הצאן" כתחליף ל'מקניהם' משלימה את הופעת המילה המנחה הזו לשבע. [8]

עלינו להעיר עוד כי המצג שבפסוק א, הפותח במילה 'מקנה', גם מסיים בה: "והנה המקום מקום מקנה". כך נוצר למצג זה מבנה כיאסטי נאה:

"מקנה" - הגורם האנושי (בעל המקנה) | הארץ (הראויה למקנה) - "מקנה"

אולם משמעו של מבנה זה הוא שהגורם העיקרי המקשר בין האדם לבין הארץ והמקיף אותם ומהווה להם מכנה משותף הוא "המקנה".

לא ניתן אפוא להיכנס לסיפורנו בשער המצג שלו בלא לחוש בביקורת הנרמזת כלפי בני ראובן ובני גד החל ממילתו הראשונה של הסיפור. אוזנם הרגישה של בעלי המדרש (במדבר רבה כ"ב, ז) חשה בכך:

אתה מוצא בבני גד ובני ראובן שהיו עשירים והיה להם מקנה גדול, וחיבבו את ממונם וישבו להם חוץ מארץ ישראל, לפיכך גלו תחילה מכל השבטים... ומי גרם להם? על שהפרישו עצמם מן אחיהם בשביל קניינם. מנין? ממה שכתוב בתורה 'ומקנה רב היה לבני ראובן...'

דבריהם הראשונים של בני גד ובני ראובן (ג-ה)

אף דיבורם הראשון של בני גד ובני ראובן אל משה פותח בדרך מוזרה ביותר:

עטרות ודיבן ויעזר ונמרה וחשבון ואלעלה ושבם ונבו ובען. (במדבר ל"ב, ג)

הארץ אשר הכה ה' לפני עדת ישראל ארץ מקנה הוא ולעבדיך מקנה. (במדבר ל"ב, ד)

הם פותחים בשמותיהן של תשע ערים אשר נכבשו בממלכת סיחון, ושמות אלו ממלאים פסוק שלם. אין זו דרך דיבור רגילה: הדובר אינו רגיל לפתוח בפרטים בטרם הקדים להם כלל, ועל כן כך היו צריכים לומר: 'הארץ אשר הכה ה', עטרות ודיבן... ארץ מקנה היא'. אך אפילו היו מנסחים כך את דבריהם, עדיין יש מקום לשאול: מה צורך בפירוט שמותיהן של ערים אלו?

לאחר שפרשו את הנתונים הגאוגרפיים והכלכליים הרלוונטיים לבקשתם בפסוקים ג-ד, באה עצם הבקשה בפסוק ה:

ויאמרו: אם מצאנו חן בעיניך יתן את הארץ הזאת לעבדיך לאחזה, אל תעברנו את הירדן.

מדוע מקדימה המילה "ויאמרו" את בקשתם - הרי איש לא הפסיק אותם באמצע דבריהם? [9] ולא זו בלבד שהמילה "ויאמרו" מפסיקה בין שני חלקי דיבורם, אלא אף הפסק של פרשה סתומה חוצץ ביניהם. מה פשר הדבר?

לבסוף נשאל על כוונת דבריהם האחרונים "אל תעברנו את הירדן". כבר ראינו כי בפירושו של פסוק זה נחלקו ר"י אברבנאל, שכתב ש"לא כיוונו שלא ילכו שמה עם אחיהם, אלא לעניין הירושה אמרו כן, שלא יעבירם שמה להתנחל בארץ", ור"י עראמה, שכתב "כי מתחילה לא היה דעתם לעבור עמהם למלחמה, וזה מה שאמרו 'אל תעברנו את הירדן'". ובכן, פשוטו של מקרא, לאן הוא נוטה?

נתחיל לבאר את דבריהם של בני גד ובני ראובן דווקא מן המילים האחרונות הללו, שהן המפתח לכל הבריור הנעשה בעיון זה, והן המפתח לפתרון של השאלות הקודמות ששאלנו ביחס לדבריהם הללו. ובכן, פירושו של ר"י עראמה, בעל העקדה, נראה מתאים יותר לפשט המילים מזה של ר"י אברבנאל, שכן הפועל "תעברנו" מתייחס לגופות ולא לנחלות. לפי פירוש ר"א היה עליהם לומר 'אל תנחילנו מעבר לירדן'. ועוד: אם הכוונה לנחלות, כדברי ר"א, מילים אלו נראות כמיותרות, שהרי כבר אמרו לפני כן "יתן את הארץ הזאת לעבדיך לאחזה". [10]

קבלת פירושו של בעל העקדה תבהיר עתה את הסיטואציה שבה עומדים נציגי השבטים: הם באים לבקש דבר, וחשים שיש בבקשתם מרכיב בעייתי במיוחד: קבלת הארץ שהם חפצים בה ושמתייחסים לצורכיהם תוך פרישה מאחיהם, אשר ימשיכו את מסע הכיבוש בארץ כנען בלעדיהם. דבר זה עלול לעורר התנגדות מובנת (והרעיון לשלב את קבלת הארץ הזאת עם מעבר עם אחיהם למלחמה בארץ כנען עוד לא עלה על דעתם). לפיכך הם מעדיפים בתחילת דבריהם שלא לפרש את בקשתם אלא רק לרמוז לה, ודי לחכימא ברמיזא. הם היו מעדיפים שמשה הוא שיציע להם להישאר ולהתנחל בממלכת סיחון.

בראש דבריהם הם רוצים לרמוז שקיימת בעיה לאומית שיש לתת עליה את הדעת: מה יעשה בשטחי הכיבוש הגדולים והבלתי-צפויים הללו שנפלו ביד ישראל? האם ישאירם ריקים מאחיזה ישראלית? אם כן יעשו, ישתלטו עליהם בני העמים הסמוכים או אחרים שיבואו מרחוק.

לשם כך באה אותה פתיחה מוזרה של דבריהם, שבה הם מונים כרוכלים שמותיהן של תשע ערים בשטחי הכיבוש. השומע, שעדיין אינו מבין את תכלית דבריהם, נודד עמם מעיר לעיר. נופיהן של ערים שחרבו והן עומדות עתה נטושות חולפים לנגד עיני רוחו, ומאליה עולה השאלה: מה יעשה בכל הערים הרבות הללו? מי יתפוס אותן וישתלט על השטחים הגדולים של הארץ הזאת?

וכאן באה התשובה הרמוזה:

הארץ... ארץ מקנה הוא, ולעבדיך מקנה. (במדבר ל"ב, ד')

ההיגיון הכלכלי והיישובי הרי מחייב להתאים ארץ מקנה לשבטים העוסקים בגידול מקנה, וכאשר הדבר גם מתאים לצרכים הלאומיים המידיים של ישראל לא נותר אלא לצפות להצעתו ההגיונית של משה: 'הישארו בארץ הזאת והתנחלו בה, אל תעברו עמנו את הירדן'.

אולם משה אינו נרמז. שתיקה כבדה משתררת. משה מבין, כמובן, את כוונתם, אך רוצה לשמוע את בקשתם המפורשת יוצאת מפייהם. האם סבורים הם שאחיהם יבואו למלחמה והם ישבו פה? האם יעזו לבטא במו פיהם בקשה חצופה זו?

וכאן נעשה אתנחתא ונשאל: האם אין בני גד ובני ראובן חשים בעיוות המוסרי שיש בבקשתם? הרי את ארץ סיחון כבשו כל שבטי ישראל במלחמה משותפת. איזו הצדקה יש אפוא לבקשתם לזכות בשטח הכיבוש הללו בלא לסייע בידי אחיהם לכבוש את נחלותיהם שלהם? בני גד ובני ראובן כבר ניסו להימלט מבעיה זו בדרך מיוחדת: בראש דבריהם הם הגדירו את הארץ שהם חפצים בה בדרך המלמדת כביכול על אמונה דתית עמוקה:

הארץ אשר הכה ה' לפני עדת ישראל... (במדבר ל"ב, ד')

הגדרה "דתית" זו של מלחמת סיחון מוזרה מאוד על רקע דבריהם המפורטים שאמרו למשה בפסוקים טז-יט, בהצעתם החדשה, כפי שהעיר עליהם ר"י עראמה:

ונדע את אשר בלבבם ונבוא עד תכונתו אם נתבונן בדבריהם אשר בינם לבינו. הלא תראה כי הם אמרו (טז) 'גדרת צאן נבנה וגו', (יז) 'ואנחנו נחלץ חשים לפני בני ישראל עד אשר הם הביאנו אל מקומם וישב טפנו בערי המבצר', (יח) 'לא נשוב אל בתינו עד התנחל בני ישראל איש נחלתו...! והנה בכל אלו הדיבורים, מראש ועד סוף, לא זכרו את ה' ולא שמו אליו לב, כמו שהיה ראוי ומחויב בכל המעשים אשר יעשה האדם... וכל שכן בדברים גדולים כאלה, אם מפני שהסכנה גלויה בהם זולתו יתעלה (- בזולת עזרתו) ואם לגודל ערכם, אשר אין ראוי ליחס כי אם אל העליון שבפועלים... אבל ייחסו הכול אל כוחם ועוצם ידם, והיו נשענים בעזיבת טפם על חוזק ערי המבצר שיבנו. וגם בעניין הנחלה אמרו: 'עד אשר אם הביאנו אל מקומם' וגו' 'עד התנחל בני ישראל' וגו' 'כי באה נחלתנו אלינו' וגו' - ולא נזכר שם שמים בפייהם.

ובכן, מה פשר אותו חריג שבפסוק ד? נשמע את המשך דברי בעל העקדה:

ולא נזכר שם שמים בפייהם זולתי במה שאמרו בתחילת דבריהם 'הארץ אשר הכה ה' לפני בני ישראל ארץ מקנה הוא'. וכל דבריהם (בפסוקים טז-יט) מוכיחים על תחילתן, שכיוונו בהזכרה זו לומר שאינם מבקשים דבר שמסרו עליו (- בני ישראל) נפשם, רק מה שהכה ה' לפנייהם, לא בחרבם ולא בקשתם.

כך, תוך גיוס השקפה דתית שלא לשם שמים, מנסים בני גד ובני ראובן לענות לעצמם ולאחרים על שאלת העיוות המוסרי שיש בבקשתם.

הבה נחזור אל אותה שתיקה כבדה הרובצת בין משה לבין נציגי השבטים. שתיקה זו היא המומחשת בהפסק הפרשה לאחר פסוק ד. משראו בני גד ובני ראובן שתוחלתם נכזבה, ומשה אינו פוצה פה אלא עושה עצמו כאילו אינו מבין את בקשתם הנרמזת, נאלצו לדבר בשנית ולפרש את בקשתם. זהו פשרו של "ויאמרו" שבראש פסוק ה. [11] הן הפסק הפרשה והן התיבה "ויאמרו" באים ללמד כי אין דבריהם שבפסוק ה המשך ישיר לדבריהם שבפסוקים ג-ד, לא מבחינת רצף הזמן - שכן הפסקה של שתיקה הייתה בינתיים - ולא מבחינת התוכן - שכן בפסוק ה גילו את מה שניסו להסתיר בדבריהם הקודמים. מששמע משה את דבריהם המפורשים "אל תעברנו את הירדן", ידע כי עליו להעמידם מהרה על מקומם.

נאומו של משה (ו-טו)

בכמה עיונים בעבר ציינו את חשיבותו של הנאום המשולב בסיפור המקראי, המהווה בדרך כלל גביש ספרותי מלוטש ומצריך ניתוח ספרותי מדוקדק. [12] גם נאום זה של משה, בן עשרת הפסוקים, אינו יוצא מן הכלל הזה, כפי שנראה מיד בהמשך.

משמעות הדבר היא שאין לראות בדברי משה התפרצות ספונטנית של כעס ולא "קנטורין וחירופין" (כלשונו בעל העקדה) שנאמרו בעידנא דריתחא ושאחר כך מתחרטים עליהם. מבנהו של הנאום והאמצעים

הסגנוניים הנקטים בו מעידים על מאמץ רטורי גדול, המכוון כולו להבהרת המסר שמשה מעוניין להטמיע בבני גד ובני ראובן. והמסר, יש לומר, הוא מפתיע: בקשתם "התמימה" מכילה סכנה לתוצאות דומות לאלו שהיו לחטא המרגלים.

מסגרתו של הנאום בנויה משני פסוקי תוכחה הפותחים אותו (ו-ז) בשתי שאלות רטוריות נוקבות ומשני פסוקי תוכחה החותמים אותו (יד-טו). גרעינו הגדול של הנאום הוא בששת הפסוקים המצויים בתווך, בין תוכחה לתוכחה (ח-ג), ובהם תיאור חטא המרגלים ועונשם של דור יוצאי מצרים. תיאור חטא המרגלים בגרעינו של הנאום מתקשר לתוכחה שבראשו, ביצרו זיקה ברורה בין משמעות בקשתם של שני השבטים לבין מעשה המרגלים:

התוכחה (ז)

מעשה המרגלים (ח-ט)

ולמה תנואון (תניאון קרי) את לב בני ישראל

כה עשו אבתיכם... ויניאו את לב בני ישראל

מעבר אל הארץ אשר נתן להם ה'.

לבלתי בא אל הארץ אשר נתן להם ה'.

התוכחה שבסוף הנאום (יד-טו) מבוססת על השוואה מפורשת לתיאור חטא המרגלים ועונש דורם שקדם

לה (יד): "והנה קמתם תחת אבתיכם..." [13].

השוואה עתה היא בין העונש שהביאו המרגלים על בני דורם לבין העונש שעלולים בני גד ובני ראובן להביא על בני דורם שלהם אם תתמלא בקשתם:

עונש דור יוצאי מצרים

תוצאת בקשתם של שני השבטים

(יג) ויחר אף ה' בישראל

(יד) לספות עוד על חרון אף ה' אל ישראל

וינעם במדבר ארבעים שנה

(טו) ויסף עוד להניחו במדבר

עד תם כל הדור...

ושחתם לכל העם הזה.

כך יוצרים הפעלים 'להניא-להניע-להניח' משחק מילים לכל אורך הנאום כשהם מקשרים חטא לחטא, חטא לעונש ועונש לעונש: "למה תניאון את לב בני ישראל" - "ויניאו את לב בני ישראל" - "וינעם במדבר" - "להניחו במדבר". במסגרת החיצונית של ארבעת הפעלים הללו מצויה התוכחה על חטאם של שני השבטים והעונש הצפוי לדורם בשל כך, ואילו בגרעין מתואר החטא שחטאו המרגלים והעונש שהביאו על דורם.

משחק המילים הזה מבטא קשר לשוני בין החטא לעונשו שהוא כעין מידה כנגד מידה: מי שמניא את ישראל מלבוא אל הארץ אשר נתן להם ה' גורם לכך שה' מניע (או מניח) את העם במדבר לתקופה ארוכה.

המילה המנחה החוזרת שבע פעמים לכל אורך הנאום היא שם ה'. שבע הופעותיה יוצרות את שלד הנאום במבנה כיאסטי התואם את מבנהו של הנאום כפי שתיארנוהו לעיל. ההופעה הראשונה של שם ה' (פסוק ז) מקבילה לשביעית (יד): שתיהן נתונות בדברי התוכחה לשני השבטים על חטאם (בפסוק ז) ועל תוצאתו הצפויה (בפסוק יד). הופעות 2-3 עוסקות בחטאם של המרגלים (פסוק ט) ובעונש שנשבע ה' להביא על דורם (י), והן מקבילות להופעות 5-6 (שתיהן בפסוק יג), המתארות שתיהן את עונשם של דור יוצאי מצרים. ההופעה המרכזית מבין השבע, היא זו הרביעית (פסוק יב), מעלה על נס את המופת החיובי במעשיהם של כלב ויהושע, היחידים מבני דורם שעתידיים לזכות להיכנס לארץ, "כי מלאו אחרי ה'" [14].

עתה נתבונן בשאלה מהו הדמיון בין חטא המרגלים ותוצאותיו לבין בקשתם של שני השבטים ותוצאותיה הצפויות שאליו מכוון הנאום. ונתחיל במה שלא נאמר בנאום: משה אינו חושד בבני גד ובני ראובן כי הם מפחדים מאנשי הארץ ומן המלחמה בהם ואינם בוטחים בה' (כפי שכתב הרמב"ן). אין לכך כל ביטוי בדבריו. נראה שטעות כזו לא יכלה לעלות על דעתו לאחר שראה את שבטי ישראל, ובהם השניים הללו, נלחמים ומנצחים את סיחון ועוג אויביהם. אף בקשתם הנוכחית, להישאר לבדם בממלכת סיחון בשעה שאחיהם יהיו עסוקים במלחמה בצד השני של הירדן, אינה מלמדת על פחדנות אלא על ביטחון עצמי רב.

יותר מכך: אף את חטא המרגלים ודורם אין משה מתאר כפחד מאנשי הארץ וכחוסר ביטחון בה' (כפי שכתב הרמב"ן). אין בכל הנאום הזה הזכרה של עם כלשהו מלבד ישראל. והדבר מסתבר: כיוון שבני גד ובני ראובן אינם נאשמים בפחדנות ובחוסר ביטחון בה', כדלעיל, אין טעם לתאר את חטא המרגלים בתחום שאין בו דמיון לחטאם של שני השבטים.

במה מאשים אפוא משה את המרגלים ובני דורם ואת נציגי השבטים העומדים עתה לפניו? ביחסם אל הארץ אשר נתן ה' לישראל. המרגלים נשלחו לראות את הארץ (ח), ומה שאירע הוא "ויראו את הארץ ויניאו את לב בני ישראל לבלתי בא אל הארץ...". ומכיוון שזו "הארץ אשר נתן להם ה'", הרי מי שאינו חפץ בה 'לא מילא אחרי ה', ואילו כלב ויהושע החפצים בה - "מלאו אחרי ה'". הדור המואס בארץ והבועט במתנת ה' אינו נאשם אפוא בחולשת אמונתו וביטחונו בה' אלא בהיותו "הדור העשה הרע בעיני ה'".

אף על בני ראובן ובני גד נאמר (בפסוק א) "ויראו את ארץ...", וכי כתוצאה מכך הם מניאים את לב בני ישראל מעבור אל הארץ... אולם הללו, ארץ אחרת ראו, לא את זו "אשר נתן להם ה'", והיא דווקא מצאה חן בעיניהם עד כדי כך שהם חפצים להסתלק משייכותם לארץ אשר נתן להם ה' ולהישאר במקומם.

בכך הם עלולים להשפיע על אחיהם שיאמרו אף הם: הרי כבשנו עתה ארץ רחבת ידיים, מנחל ארנון ועד הר חרמון, וטובה היא הארץ. למה עלינו להמשיך אל הארץ האחרת ולהיכנס למלחמה ממושכת לשם כך? אף אנו, כמו בני גד ובני ראובן, חפצים להתיישב במרחבים העצומים והריקים הללו ולמצוא בהם סוף סוף נחלת שדה וכרם, ואת הכניסה לארץ אשר נתן ה' נדחה לדור אחר. כך יניאו בני גד ובני ראובן את לב אחיהם מלהיכנס לארץ. [15] אם כך יקרה, חס ושלום, תהא בכך 'שיבה מאחרי ה' (פסוק טו), והתוצאה תהא שיבה שיישב ה' את העם אל המדבר והשחתת כל העם הזה.

יש הרואים את הארץ והם מואסים בה, ויש המואסים בה מפני _ועונש לעונש: "למה תניאון את לב בני ישראל" - "ויניאו את לב בני ישראל" - "וינעם במדבר" - "להניחו במדבר". במסגרת החיצונית של ארבעת הפעלים הללו מצויה התוכחה על חטאם של שני השבטים והעונש הצפוי לדורם בשל כך, ואילו בגרעין מתואר החטא שחטאו המרגלים והעונש שהביאו על דורם.

משחק המילים הזה מבטא קשר לשוני בין החטא לעונשו שהוא כעין מידה כנגד מידה: מי שמניא את ישראל מלבוא אל הארץ אשר נתן להם ה' גורם לכך שה' מניע (או מניח) את העם במדבר לתקופה ארוכה.

פסוקים א-ה - שני השבטים

1

(א)

ויראו את ארץ יעזר ואת ארץ גלעד [16]

(ז)

ולמה תניאון... מעבר אל הארץ אשר נתן להם ה'

2

(ד)

הארץ אשר הכה ה' לפני עדת ישראל

(ח)

...בשלחי אתם מקדש ברנע לראות את הארץ

3

(-)

ארץ מקנה הוא

(ט)

...ויראו את הארץ

4

(ה)

יתן את הארץ הזאת

(-)

ויניאו... לבלתי בא אל הארץ אשר נתן להם ה'

ביחס לבני גד ובני ראובן "הארץ הזאת" היא הארץ היחידה ואין בלתי, וההפך הגמור ביחס למשה: רק הארץ אשר נתן להם ה' ראויה להיקרא ארץ, ואין בלתי.

אף במחצית השנייה של הסיפור (כ-לח) מופיעה המילה "ארץ" שמונה פעמים, ארבע ככינוי לעבר הירדן המזרחי, "הארץ הזאת", וארבע - לארץ כנען, אלא ששם הטעם לכך הוא אחר. [17]

נותר עתה להסביר כיצד ביטלה נכונותם של בני גד ובני ראובן להיחלץ חושים לפני בני ישראל במלחמה בארץ כנען את התנגדותו של משה לבקשתם. ראשית, החשש מפני השפעה על שאר השבטים, עד כדי התפוררות המסגרת הלאומית, בטל עתה - מעתה אין שום שבט רשאי להתיישב על אדמתו עד שכל השבטים כאחד יסיימו את מלחמת הכיבוש. שנית, השותפות במלחמת הכיבוש, תוך נכונות לעמוד בראש

הלוחמים, מהווה אינדיקציה ליחסם אל הארץ. בצאתם חלוצים לפני אחיהם הם יבטאו בשפת המעשים את שותפותם בייעוד שמייעד ה' לעמו - כיבוש "הארץ אשר נתן להם ה'" וההתנחלות בה, אף שהם עצמם בחרו מסיבות כלכליות להתנחל בשוליה. אך למרות כל זאת נראה שהביקורת על העדפתם את "הארץ הזאת" על פני הארץ היעודה לא נעלמה (וראה את דברי מדרש במדבר רבה שהובאו בסוף סעיף ד לעיל).

הצעתם המתוקנת של בני גד ובני ראובן (טז-ט)

לאחר סיום נאומו של משה בפסוק טו יש הפסק של פרשה סתומה, ואז נאמר:

ויגשו אליו ויאמרו... (ט"ז)

גם בפירושו של פסוק זה נחלקו ר"י אברבנאל ור"י עראמה, בהסבר השאלה מדוע היו צריכים בני גד ובני ראובן לגשת אל משה בעוד שלא עזבו את המקום, והם פירשוהו איש לשיטתו.

מסתברים דברי בעל העקדה, שהם ניגשו אל משה לאחר פסק זמן (המומחש בהפסק הפרשה) שבו ערכו התייעצויות ביניהם, ולאחר שניסחו הצעה חדשה אשר תבטל את הביקורת שביקר אותם משה בנאומו.

לדעת ר"י אברבנאל דבריהם היו תגובה מיידית לנאומו של משה, והם נועדו להעמידו על אי-ההבנה שלו את הצעתם הראשונה, ועל כן ניגשו לומר את הדברים באוזניו, משום כבודו. אולם הבה נתבונן בתוכן דבריהם: אם כדברי ר"א, די היה לציין את אי-ההבנה ולתקנה, כלומר להבהיר למשה כי יעברו להילחם עם אחיהם בשווה. אולם בפועל הם מתחייבים ליותר מכך: הם מתחייבים להיחלץ חושים לפני בני ישראל וללוות אף את תהליך ההתנחלות שלהם בארץ ("עד אשר אם הביאנם אל מקומם"). התחייבות זו שלהם ודאי חדשה היא, והיא מצריכה התייעצות והחלטה. שבנו אפוא אל דברי בעל העקדה.

אולם השאלה החשובה כאן היא מדוע בכלל התחייבו בני גד ובני ראובן על כך. מסתבר שעשו זאת כתשובת המשקל על בקשתם להישאר בארץ סיחון כבר מעתה, ולאחר שהבינו מדברי משה את חומרת בקשתם. אם הייתה כוונתם מראש להשתתף עם אחיהם במלחמה, ומשה לא הבין זאת, כדברי ר"א, לא הם שצריכים היו לפייסו בהתחייבות חדשה וגדולה, אלא הוא זה שצריך היה לפייסם.

כאשר עלי הכהן חשד בחנה כי היא מתפללת מתוך שכרות והוכיח אותה על כך (שמ"א א', יב-יד), העמידה אותו חנה על טעותו, כדין הנחשד בדבר שאין בו, שצריך להודיעו. או אז בירכה עלי ואמר לה:

לכי לשלום, וא-להי ישראל יתן את שלתך אשר שאלת מעמו. (שמ"א א', יז)

ומכאן למד ר' אלעזר (ברכות לא ע"ב):

מכאן לחושד את חברו בדבר שאין בו, שצריך לפייסו, ולא עוד אלא שצריך לברכו.

אולם משה, לא זו בלבד שאינו מפייסם על שהאשימם על לא עוול בכפם ואינו מברכם, אלא שהוא עוד נכנס עמם למשא ומתן מפורט ומתנה עמם תנאי כפול, כאומר "אין אני יודע אם באמת ובתמים אתם אומרים ונודדים אשר אמרתם, או אם הוא רמאות שווא ודבר כזב" (לשון ר"א!).

ברור אפוא כי משה הבין היטב את כוונתם הראשונה, הנובעת בבהירות במילותיהם "אל תעברנו את הירדן", וכדין האשימם בנאומו בהאשמה חמורה. נאומו השיג את מטרתו והבהיר לבני גד ולבני ראובן את חומרת בקשתם. הם פנו להתייעץ בינם לבין עצמם, וניסחו הצעה חדשה שתבטל את הטענות שהשמיע משה כנגדם. או אז הם ניגשו אל משה ופרשו לפניו את הצעתם החדשה, וזו אכן התקבלה על דעתו בתיקונים אחדים, שגם בהם יש כדי ללמד על אופיים החומרני של בני גד ובני ראובן ועל אישיותו המחנכת של משה, שיועד לרומם את בני שיחו הן במשא ומתן של נועם והן בנאום חובלים.

הצטרפנו בקריאת סיפורנו במלוא המובן אל פירושו של ר"י עראמה בעל העקדה. ועלה בידנו כי זהו סיפור שמפנה את חצי הביקורת אל בני גד ובני ראובן, ומאידיך הוא מתאר את משה כרועה הנאמן, העומד בפרץ אל מול כל סכנה לישראל עמו, תוך שהוא מנהל משא ומתן מורכב ורגיש ומביא אותו לסיום טוב.

גם לפי פירוש זה עלינו להעיר, כי בסופו של דבר ממחיש אף סיפורנו את הפער הגדול בין דור יוצאי מצרים לדור כובשי הארץ. דווקא על רקע ההשוואה שערך משה בנאומו בין שני השבטים לבין המרגלים מתבלטת העובדה שבני גד ובני ראובן מתנערים חיש קל מן ההשוואה הזו, וללא כל קושי נפשי או מעשי הם מעמידים עצמם בראש הלוחמים למען כיבוש הארץ.

[1] פסוקים לט-מב שבסוף פרק ל"ב עוסקים בהתנחלות חצי שבט מנשה בממלכת עוג. נציגי חצי המנשה לא השתתפו במשא ומתן המתואר לאורך הסיפור ולא ביקשו לקבל את נחלתם בממלכת עוג, ועל כן אין לראות בפסוקים אלו חלק מן הסיפור הקודם, אלא יש לראותם כנספח, שנועד להשלים את תמונת ההתנחלות בעבר הירדן המזרחי כולו. נספח זה מתקשר לפסוק לג בגופו של הסיפור, שם מוזכר שמשה נתן "לבני גד ולבני ראובן ולחצי שבט מנשה בן יוסף את ממלכת סיחון מלך האמרי ואת ממלכת עוג מלך הבשן".

[2] במנייני הפסוקים הללו אנו כוללים גם את לשון הכתוב המקדימה כל דיבור ודיבור, כגון "ויאמר אליהם משה"; "ויענו בני גד ובני ראובן לאמר".

[3] דברי הרמב"ן אינם חד-משמעיים ביחס לשאלה מה הייתה טעותו של משה בהבנת דבריהם: האם טעה בכך שחשד בהם שאינם רוצים להשתתף במלחמת כיבוש ארץ כנען בעוד שדבר זה כלל לא עלה על דעתם (ואז פירושו דומה לזה של ר"י אברבנאל המובא למעלה מיד בהמשך), או שבכך דווקא לא טעה: הללו באמת לא התכוונו להשתתף במלחמה, וכל טעותו של משה הייתה ביחס להבנת מניעיהם - משה ייחס להם פחדנות כמו זו של אבותיהם, וכדי להוכיח לו את טעותו הם שינו את בקשתם הראשונה והתחייבו להשתתף במלחמה כחלוצי הצבא (ואז קרוב פירושו של רמב"ן לזה של בעל העקדה המובא בהמשך). האפשרות הראשונה בפירוש דבריו נראית לנו יותר, ועל כן כללנו את דברי רמב"ן ביחד עם דברי ר"א.

[4] המילים האחרונות הן שיבוץ נועז של הפסוק הנאמר על ידי שמואל (שמ"א ט"ו, כט) על ה'. משה, עם כל גדולתו, הוא אדם, ועל כן יכול הוא להינחם, והשווה לויקרא י', טז-כ. כוונת בעל העקדה היא שמשה אינו אדם רגיל, המתפרץ בכעס על מי שאינו אשם כשיכול היה לבדוק את אי-האשמה בטרם התפרץ.

[5] על חילופי הדורות בשנה הארבעים ועל המתיחות שנוצרה עקב כך במהלכה של שנה זו ראה בעיונו לפרשת חוקת.

[6] כדאי לשים לב מתי משתמשת התורה במונח "מקנה" ומתי במונחים האחרים. בעיונו לפרשת חוקת השוינו (בסעיף ד) את תלונת בני ישראל בפרשת מטה ומריבה (שמות י"ז) לזו שבפרשת מי מריבה (במדבר כ'). כדאי לשים לב לכך שבתלונה שבספר שמות, זו שעוררה ביקורת על ישראל, לשון המתלוננים היא (פסוק ג) "למה זה העליתנו ממצרים להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא". לעומת זאת, בתלונה שבפרשת חוקת, זאת שלא עוררה ביקורת א-לוהית על ישראל, לשון המתלוננים היא (פסוק ד) "ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו", ושוב בפסוק ח "והשקית את העדה ואת בעירם". הבדל זה תואם את שאר ההבדלים בין שתי הפרשות שרמזנו אליהם באותו עיון.

[7] עוד פעמיים נזכר הצירוף "גדרות צאן" (בפסוק טז ובפסוק לו), אולם זהו מונח טכני שבו המילה "צאן" משמשת סומך לגדרות ואינה מתייחסת לצאנם של בני גד ובני ראובן, וגם אינה תחליף למילה 'מקנה'.

[8] א. אין הזכרת המילה "צנאכם" בפסוק זה דומה לשתי הזכרות המילה 'צאן' בצירוף 'גדרות צאן' בפסוקים טז ולו: בפסוק זה היא עומדת בפני עצמה, ולא כסומך לגדרות, היא מתייחסת לבני גד ובני ראובן בכינוי השייכות והיא מחליפה את המילה 'מקנה' שבדבריהם.

ב. מעניין לציין שבתגובתם על דברי משה הללו הם אומרים לו בפסוקים כה-כו: "עבדיך יעשו כאשר אדני מצוה: טפנו נשינו מקננו וכל בהמתנו יהיו שם בערי הגלעד". הם אמנם מקדימים את הטף והנשים לבהמות, אך ממשיכים לכנותן 'מקנה'.

ג. בנאומו בספר דברים (ג', יט) אין משה נמנע מלהשתמש במילה 'מקנה' כשהוא מצטט את הדברים שאמר לשני השבטים.

[9] תופעה זו ("ויאמר... ויאמר") חוזרת במקרא כמה פעמים. עמדנו עליה ועל סיבותיה בהרחבה בעיון לפרשת מקץ, החל מסעיף ג. בסעיף ג שם אף הזכרנו את מקומו.

[10] על כך ניתן לענות אולי, שבדבריהם הללו רצו לרמוז שאי-מעברם את הירדן לעניין נחלה יגדיל את נחלת שאר השבטים בארץ כנען.

[11] מקרה דומה להפליא של "ויאמר... ויאמר" נמצא בבראשית מ"ז (הזכרנו זאת בעיון לפרשת מקץ, ראה הערה 9). יוסף מורה לאחיו לומר לפרעה (שם לד) "אנשי מקנה היו עבדיך... בעבור תשבו בארץ גשן". בפסוקים ג-ד נאמר: "ויאמרו אל פרעה: רעה צאן עבדיך גם אנחנו גם אבותינו. ויאמרו אל פרעה לגור

בארץ באנו... ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן". בדבריהם הראשונים ציפו שפרעה הוא שיציע להם לשבת בארץ גושן, שהיא ארץ מרעה. משלא עשה פרעה כן, דיברו בשנית ופירשו את בקשתם.

[12] ראה לדוגמה: ניתוח נאומי ראובן בסוף עיונונו לפרשת מקץ; ניתוח נאום ה' בראש פרשת וארא בעיונונו לאותה פרשה; ניתוח נאום משה בסיפור המתאוים לבשר בעיונונו לפרשת בהעלותך; ועוד.

[13] בחוליות המעבר מן התוכחה לשני השבטים אל תיאור חטא המרגלים ומתיאור זה חזרה אל התוכחה ישנו ביטוי מפורש של השוואה: במעבר הראשון נאמר (ח): "כה עשו אבתיכם..."; במעבר השני נאמר (יד): "והנה קמתם תחת אבתיכם...". כלומר: הם (- המרגלים) עשו כמוכם עתה, ואתם במעשיכם עושים כמעשיהם.

[14] פסוק יב נראה כהמשכו של פסוק יא: שניהם מהווים ציטוט ישיר של שבועת ה' הנאמרת על ידו בגוף ראשון. מדוע אפוא לא נאמר על כלב ויהושע 'כי מלאו אחרי' כמו שנאמר על שאר בני דורם "כי לא מלאו אחרי"? התשובה על כך היא שהדבר נעשה כדי שבפסוק זה, ודווקא בו, ייזכר שם ה' כחלק משבע הופעותיו בנאום. עם זאת, אין זו תופעה יוצאת דופן שה' מזכיר את שמו באמצע דיבורו בגוף ראשון, השווה לדוגמה ל"ד, כא: "ואולם חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ".

[15] אפשר שלכך רומזת אף השאלה הרטורית הפותחת את הנאום (ו): "האחיכם יבאו למלחמה ואתם תשבו פה?". יש כאן אולי דו-משמעות. המשמעות האחת היא: אין זה צודק והוגן שאחיכם יבואו למלחמה אחר שכבשו בעבורכם את ארץ סיחון, ואתם תשבו פה ולא תלחמו עמם. אך אפשר גם לפרש: אם אתם תשבו פה, הסבורים אתם שאחיכם יבואו למלחמה? אף הם ירצו להישאר פה "ולמה תניאון את לב בני ישראל...?".

[16] א. "ארץ יעזר וארץ גלעד" הם שני חלקיה של "הארץ הזאת" שנכבשה עתה ושבה רוצים שני השבטים להתיישב, ועל כן יש לראות כאן הופעה אחת בלבד של המילה המנחה 'ארץ'.

ב. בפסוק יז נאמר: "וישב טפנו בערי המבצר מפני יושבי הארץ". הכוונה כאן ליושבי העולם, שעלולים לבוא מכל מקום שהוא. אין הכוונה ליושבי "הארץ הזאת" - הללו הרי הוכרתו ממנה - ולא ליושבי ארץ כנען. על כן אין זו אחת מהופעות המילה המנחה.

[17] מילה מנחה חוזרת במספר זוגי של הופעות (6 או 8 או כפולותיהן), ולא ב-7 הופעות, כמקובל, כאשר יש צורך ליצור הנגדה שוויונית בין שתי משמעויות שלה שבהן היא מופיעה בסיפור.